

แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ Creating Lifelong Learning of Elderly Person in the Northeastern of Thailand

มาลี ไชยเสนา^{*1} และพจน์ ไชยเสนา^{**2}

¹คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

²คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

E-mail:machaisena@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ได้แก่ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมจำนวน 33 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า

แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยควรมีดังนี้ 1) ด้านสุขภาพกาย ควรส่งเสริมเรียนรู้จากการร่วมปฏิบัติงานกับทีมบุคลากรด้านสุขภาพ การเรียนรู้เรื่องการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสุขภาพจากสื่อประเภทต่างๆ โดยเฉพาะสื่อออนไลน์ การจัดกิจกรรมให้ความรู้เกี่ยวกับวิธีการดูแลสุขภาพตนเองแบบการแพทย์ทางเลือก 2) ด้านจิตใจ ควรจัดกิจกรรมการอบรมให้ความรู้ และทัศนศึกษาดูงานของผู้สูงอายุ จัดกิจกรรมการเรียนรู้มีลักษณะบูรณาการแบบสอดแทรกความบันเทิง ได้รับความรู้เพิ่มขึ้นด้วย จัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุที่ไม่เน้นหนักด้านวิชาการมากเกินไป ควรเน้นการพักผ่อนหย่อนใจ กิจกรรมที่ช่วยคลายความเหงา ความโดดเดี่ยว ความเบื่อ ควรต้องเน้นเรื่องจิตใจเป็นสำคัญผ่านทางการศึกษาตามอัธยาศัย 3) ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ควรจัดการเรียนรู้ที่ผสมผสานการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัยแบบบูรณาการ จัดกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่มผู้สูงอายุ ส่งเสริมเรื่องการมีภาคีเครือข่ายเพื่อการเรียนรู้ระหว่างกลุ่มและส่งเสริมให้มีแกนนำผู้สูงอายุ เพื่อเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ โดยในการดำเนินงานด้านต่างๆ ควรใช้หลักการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในชุมชนร่วมกันดูแลสมาชิกในชุมชนที่เป็นผู้สูงอายุ 4) ด้านเศรษฐกิจและรายได้ ควรจัดให้มีการเรียนรู้เรื่องสวัสดิการและสิทธิประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ สิทธิพื้นฐานของผู้สูงอายุ กองทุนผู้สูงอายุและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุที่ผู้สูงอายุควรจะได้รับรู้ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรจัดให้มีโครงการที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการดูแลคุณภาพชีวิตทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุ จัดการศึกษาและการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุในลักษณะที่เป็นหลักสูตรประกอบอาชีพระยะสั้นหรือลักษณะที่เป็นการศึกษาเรียนรู้เพื่อเสริมรายได้ อย่างอิสระตามความสนใจ โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ เพื่อเป็นช่องทางการเพิ่มพูนและเสริมรายได้

คำสำคัญ: ผู้สูงอายุ การเรียนรู้ตลอดชีวิต การส่งเสริมการเรียนรู้

Abstract

The purpose of this research was to study ways to promote lifelong learning among aging citizen in the northeastern of Thailand. The target population were 33 persons who concerned in promoting lifelong learning of elderly in the northeastern of Thailand. The research instrument was structured interviews form. The data was analyzed by using content analysis.

The research results were as follows:

The promotion of lifelong learning among the elderly person in the Northeastern of Thailand should include: 1) Physical health aspect. Elderly person should be promoted to co-operation with a team of health

personnel, learned to change their healthy behavior from various kinds of media, especially online media, learned from activities provided knowledge about how to self-care based on the alternative medicine. 2) Psychological aspect. Elderly person should learn from training and field trip, learn from the edutainment activities. Learn from activities which was not emphasis on theoretical but focus on recreation or activity that helps relieve solitude loneliness or boredom. All lesson should be emphasized on mental through informal education. 3) Social relations aspect. Elderly person should be learned by the combination of management in-school education, ex-school education and integrated informal education. They should be participated in the knowledge sharing activities. Moreover, they should be promoted to form a partnership networks for learning among elderly person and they also should be encouraged to select their leaders. The leader will lead the learning activities which be operated by the principle of participation of all members in the community together take good care of their elderly person. 4) Economic and revenue aspect. Elderly person should learn about elderly related welfare and benefits, basic rights of elderly person, elderly fund and related legal. Local governments should provide programs to educate about the quality of life focus on economic of elderly person, provide short courses for career development or supplementary of their income based on their interests freely by using resources available in local as a revenue supplement.

Keywords: Elderly Person, Life Long Learning, Learning Promotion

บทนำ

การเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) เป็นการเรียนรู้ในภาพรวมทั้งหมดซึ่งครอบคลุมทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการเรียนรู้ของบุคคลทุกช่วงอายุตั้งแต่เกิดจนตายโดยในแต่ละช่วงชีวิตบุคคลอาจได้รับการเรียนรู้รูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง หรือหลายรูปแบบผสมผสานกัน เป็นการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิตทั้งด้านสังคม สิ่งแวดล้อม ศาสนา เศรษฐกิจและการเมือง ทั้งนี้เพื่อมุ่งพัฒนาบุคคลอย่างเต็มศักยภาพ ให้ความรู้ ทักษะ และมีประสบการณ์อย่างเพียงพอต่อการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ และการปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างเหมาะสมในทุกช่วงชีวิต (สมาลี สังข์ศรี 2544) การเรียนรู้จึงมีความจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์ในทุกช่วงอายุ เพราะมนุษย์จะต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมและสิ่งแวดล้อมอยู่ตลอดเวลาโดยเฉพาะสภาพการณ์ในปัจจุบัน ความจำเป็นของการเรียนรู้จะยิ่งดูชัดเจนมากขึ้น เนื่องจากมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมาย ซึ่งมีผลกระทบต่อสภาพความเป็นอยู่และการดำเนินชีวิต และความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ นับวันจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและซับซ้อนมากขึ้น เกินกว่าที่จะใช้ความรู้ที่สะสมมาเมื่อสมัยอยู่ในวัยเรียนมาช่วยได้ การเรียนรู้ที่บุคคลได้รับเมื่ออยู่ใน

ช่วงวัยเรียนนั้น เป็นเพียงส่วนหนึ่งของชีวิตเท่านั้น อาจเรียกว่าเป็นเครื่องมือพื้นฐานที่จะช่วยให้บุคคลแสวงหาความรู้ได้ต่อไป ซึ่งช่วงชีวิตหลังวัยเรียนเป็นช่วงชีวิตที่ยาวนานกว่าหลายเท่า ประเทศต่างๆ ได้ตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นของการที่ประชาชนจะต้องมีการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในศตวรรษที่ 21 ซึ่งเป็นยุคของความเจริญและความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของวิทยาการและเทคโนโลยีเป็นยุคข้อมูลข่าวสารยุคของสังคมแห่งการเรียนรู้

ในช่วง 20-30 ปี ที่ผ่านมามีทั้งจำนวนและสัดส่วนของประชากรไทยในวัยเด็ก (อายุต่ำกว่า 15 ปี) ลดลง ในขณะที่จำนวนของประชากรในวัยแรงงาน (อายุ 15-29 ปี) ยังคงเพิ่มขึ้น สำหรับประชากรสูงอายุหรือประชากรที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป มีจำนวนและสัดส่วนเพิ่มขึ้น และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในอนาคตกล่าวคือ ประชากรสูงอายุจะเพิ่มเป็นประมาณ 10 ล้านคนในอีก 20 ปีข้างหน้า เมื่อเปรียบเทียบการเพิ่มระหว่างปี 2523 ไปจนถึงปี 2563 จะพบว่าประชากรสูงอายุ จะเพิ่มสูงถึงกว่าร้อยละ 300 สาเหตุของการเพิ่มจำนวนประชากรสูงอายุอย่างรวดเร็ว เป็นเพราะภาวะเจริญพันธุ์ที่เคยสูงในอดีต และภาวะการตายที่ลดลงเป็นลำดับอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่หลังสงครามโลก

ครั้งที่ 2 ทำให้ประชากรในรุ่นที่เคยเป็นเด็ก ซึ่งเกิดมาเป็นจำนวนมากในอดีตได้ค่อยๆ ทายอดเข้าสู่วัยแรงงานและวัยสูงอายุในที่สุด นอกจากนี้ยังพบว่าในกลุ่มประชากรสูงอายุจะมีผู้ที่อยู่ในกลุ่มอายุมากๆ เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ (สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย 2550)

คุณลักษณะของผู้สูงอายุและปัญหาต่างๆ ที่ผู้สูงอายุในปัจจุบันกำลังประสบ เป็นข้อมูลที่สำคัญ ที่สามารถใช้สะท้อนถึงแนวโน้มของปัญหาที่จะเกิดขึ้น อันสืบเนื่องมาจากการที่จะมีประชากรผู้สูงอายุ เพิ่มขึ้นในอนาคตตลอดจนสามารถใช้เป็นแนวทางในการวางนโยบายและแผนการดำเนินงาน ที่เหมาะสมเกี่ยวกับผู้สูงอายุต่อไปในอนาคต ข้อมูลจากโครงการสำรวจระดับประเทศที่ทางวิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดำเนินการร่วมกับสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข ในปี พ.ศ. 2539 คือ โครงการสำรวจสภาวะผู้สูงอายุในประเทศไทย (นภาพร ชโยวรรณ 2539) พบว่า คุณลักษณะของผู้สูงอายุในปัจจุบัน มีความแตกต่างไปจากผู้สูงอายุในอนาคตในหลายด้าน เช่น ผู้สูงอายุในปัจจุบันมีจำนวนไม่น้อย ที่มีความสามารถในการอ่านอย่างจำกัดหรืออ่านหนังสือไม่ออก และเมื่อเปรียบเทียบระหว่างผู้สูงอายุเพศชายกับเพศหญิง จะเห็นถึงความแตกต่างกันอย่างชัดเจน กล่าวคือ ผู้สูงอายุเพศหญิงมีสัดส่วนของผู้อ่านไม่ออกหรืออ่านหนังสือได้ลำบากสูงกว่าผู้สูงอายุในเพศชาย ความแตกต่างในระดับการศึกษาระหว่างผู้สูงอายุปัจจุบัน และในอนาคตนี้อาจส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตด้านต่างๆ ของผู้สูงอายุ จากสถานการณ์ดังกล่าวข้างต้นพบว่าผู้สูงอายุไทยประสบปัญหาด้านสุขภาพ เศรษฐกิจและรายได้ ดังนั้นจึงควรรณรงค์ให้มีการเตรียมตัวก่อนเป็นผู้สูงอายุ การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุจึงมีความสำคัญและจำเป็น เพื่อเป็นการปลูกฝังวัฒนธรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแก่ผู้สูงอายุ ตลอดจนการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ ที่เป็นพื้นฐานของสังคมแห่งการเรียนรู้ ความจำเป็นที่ผู้สูงอายุอาจได้รับการ

เรียนรู้รูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง หรือหลายรูปแบบผสมผสานกัน เป็นการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิต ทั้งด้านสังคม สิ่งแวดล้อม ศาสนา เศรษฐกิจ และการเมืองทั้งนี้เพื่อบ่มเพาะผู้สูงอายุอย่างเต็มศักยภาพ ให้มีความรู้ ทักษะ ประสพการณ์อย่างเพียงพอต่อการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพและการปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อม ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างเหมาะสมในทุกช่วงชีวิต (สุมาลี สังข์ศรี 2544)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

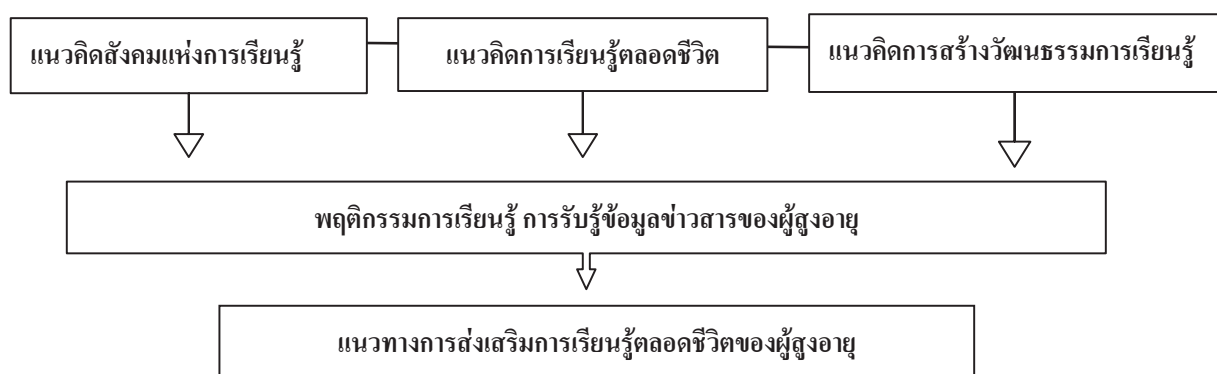
ขอบเขตของการวิจัย

กลุ่มเป้าหมาย ที่ใช้ในการศึกษาแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุ รวมจำนวน 33 คน ได้แก่ 1) ประธานชมรมผู้สูงอายุในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 10 คน 2) ตัวแทนกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จำนวน 3 คน 3) ตัวแทนสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยจำนวน 3 คน 4) ตัวแทนนักวิชาการทางสังคมวิทยาและทางการศึกษา จำนวน 2 คน 5) สมาชิกชมรมผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 10 คน 6) ตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ของชมรมผู้สูงอายุ จำนวน 5 คน

ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาในการวิจัยครั้งนี้ได้แก่ การศึกษาแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยใน 4 ด้าน ได้แก่ 1. ด้านสุขภาพกาย 2. ด้านจิตใจ 3. ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม 4. ด้านเศรษฐกิจและรายได้

กรอบแนวคิดการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาเรื่องการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เรื่อง แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ประกอบด้วย 2 ตอนคือ ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ตอนที่ 2 ข้อคำถามเกี่ยวกับแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. ประสานงานเรื่องขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลไปยังชมรมผู้สูงอายุใน 19 จังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. ประสานงานกับประธานชมรมผู้สูงอายุ บุคลากรในกระทรวง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัย และการนัดหมายวัน และเวลาที่จะเก็บรวบรวมข้อมูล
3. ดำเนินการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายเพื่อสัมภาษณ์แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในระหว่างวันที่ 1-15 พฤศจิกายน 2560
4. ดำเนินการจัดสนทนากลุ่มโดยเชิญกลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมสนทนากลุ่ม ณ ห้องประชุมสาขายุทธศาสตร์การพัฒนาภูมิภาค อาคารบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี วันที่ 10 ธันวาคม 2560

การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ตลอดจนข้อมูลจากการจัดสนทนากลุ่มมาดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุด้านสุขภาพกาย มีดังนี้

1.1 ควรจัดให้มีการเรียนรู้จากการร่วมปฏิบัติงานกับทีมบุคลากรด้านสุขภาพโดยผู้สูงอายุหลายคนปฏิบัติหน้าที่เป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ซึ่งออกเยี่ยมผู้ป่วยในหมู่บ้านร่วมกับทีมเจ้าหน้าที่

1.2 เรียนรู้จากการเข้าร่วมประชุมหรืออบรม ได้แก่ 1) การร่วมกิจกรรมชมรมผู้สูงอายุที่ควรจัดอย่างสม่ำเสมอทุกเดือน โดยมีกิจกรรมการให้ความรู้โดยบุคลากรทางการแพทย์และพยาบาลจากโรงพยาบาล สถานีอนามัย หรือผู้มีความรู้อื่นๆ ที่ผู้รับผิดชอบชมรมผู้สูงอายุเชิญมาให้ความรู้แก่ผู้สูงอายุ 2) การเข้าร่วมอบรมหรือประชุมวิชาการ และการศึกษาหาความรู้ได้ที่อนามัย ที่โรงพยาบาลหรือศูนย์สุขภาพต่างๆ ที่มีการจัดอบรมให้ความรู้

1.3 การเรียนรู้เรื่องการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสุขภาพ การรู้จักดูแลสุขภาพของตนเองจากสื่อประเภทต่างๆ โดยเฉพาะสื่อออนไลน์ในยุคปัจจุบันที่มีช่องทางในการหาความรู้ได้หลายช่องทาง

1.4 การให้ความรู้จากสื่อประเภทต่างๆ โดยเฉพาะการใช้สื่อออนไลน์ เพื่อเป็นช่องทางในการติดต่อสื่อสารและการค้นคว้าหาความรู้ในเรื่องต่างๆ ได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว นวัตกรรมสื่อประชาสัมพันธ์ความรู้ด้านสุขภาพสำหรับผู้สูงอายุหรือผู้สนใจเปิดฟัง เป็นเครื่องมือช่วยให้ผู้สูงอายุสามารถเรียนรู้และได้ความรู้ด้านสุขภาพที่ดีขึ้น

1.5 การจัดกิจกรรมให้ความรู้เกี่ยวกับวิธีการดูแลสุขภาพตนเองแบบการแพทย์ทางเลือก ในเรื่องอาหารการพักผ่อน การออกกำลังกายและอารมณ์

1.6 ส่งเสริมการเรียนรู้จากการร่วมปฏิบัติงานกับทีมบุคลากรด้านสุขภาพโดยผู้สูงอายุหลายคนสามารถปฏิบัติหน้าที่เป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ซึ่งออกเยี่ยมผู้ป่วยในหมู่บ้านร่วมกับทีมเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ ทำให้ได้เรียนรู้เรื่องการดูแลผู้ป่วยที่เรียนรู้จากการสอนของกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน เรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติการดูแลผู้ป่วยโดยผู้สูงอายุที่ปฏิบัติหน้าที่เป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ซึ่งออกเยี่ยมผู้ป่วยในหมู่บ้านจะได้ลงมือปฏิบัติการดูแลผู้ป่วยโรคเรื้อรัง ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้

2. แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุด้านจิตใจ มีดังนี้

2.1 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการดูแลผู้สูงอายุ ควรจัดกิจกรรมการอบรมให้ความรู้และทัศนศึกษาดูงานของชมรมผู้สูงอายุ เพื่อเป็นโครงการที่ทำให้ผู้สูงอายุได้

พบปะและทำกิจกรรมร่วมกัน เสริมสร้างสุขภาพจิตให้กับผู้สูงอายุโดยอาจจะดำเนินโครงการปีละสองครั้ง โดยการพาไปทัศนศึกษาดูงานนอกสถานที่ ซึ่งอาจเป็นการพาไปไหว้พระ หรือสถานที่สำคัญทางศาสนา

2.2 จัดกิจกรรมการเรียนรู้โดยการจัดกิจกรรมให้ผู้สูงอายุมีลักษณะบูรณาการแบบสอดแทรกความบันเทิง ขณะเดียวกันก็ได้รับความรู้เพิ่มขึ้นด้วย โดยให้ความรู้อยู่บนพื้นฐานของความบันเทิง ผู้สูงอายุจะไม่เคร่งเครียดและได้ผ่อนคลาย โดยเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุได้แสดงความคิดเห็นของตน พร้อมได้ลงมือปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่มผู้สูงอายุ

2.3 ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีความรู้ความเข้าใจในการวางแผนหรือวิธีการเป็นผู้สูงอายุที่มีคุณภาพ รวมทั้งควรมีความรู้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพด้านจิตใจของตนเอง ซึ่งเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านจิตใจ เป็นการป้องกันก่อนที่จะเกิดปัญหารุนแรงเช่นโรคซึมเศร้า โรคที่เกี่ยวกับสุขภาพจิต การศึกษาและการเรียนรู้ของผู้สูงอายุ จึงมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สูงอายุสามารถควบคุมความสมดุลของสุขภาพและอารมณ์ของตนเองได้ สามารถเป็นส่วนหนึ่งที่มีบทบาทในสังคม บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม และดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นปกติสุข โดยเน้นการใช้ชีวิตตามอัตภาพของแต่ละบุคคล รวมทั้งการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลในวัยต่างๆ

2.4 จัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุที่ไม่เน้นหนักด้านวิชาการมากเกินไป ควรเน้นการพักผ่อน หย่อนใจ กิจกรรมที่ช่วยคลายความเหงา ความโดดเดี่ยว ความเบื่อ ควรต้องเน้นเรื่องจิตใจเป็นสำคัญผ่านทางการศึกษาตามอัธยาศัย เช่น การส่งเสริมให้ทำกิจกรรมที่ตนเองชอบหรือถนัด การเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น การฟังธรรมะ การฟังรายการบันเทิงทางวิทยุ ชมรายการโทรทัศน์ หรือการอ่านหนังสือ เป็นต้นและเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ กับผู้สูงอายุในกลุ่มหรือต่างกลุ่ม

3. แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุด้านความสัมพันธ์ทางสังคม มีดังนี้

3.1 กิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุควรเป็นการจัดการเรียนรู้ที่ผสมผสานการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัยแบบบูรณาการ โดยเน้นการศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัยในลักษณะที่พัฒนาทั้งด้านความรู้ ทักษะและทัศนคติ การปรับตัวทางสังคมและ

จิตใจ ด้านการเรียนรู้ และด้านสิทธิของผู้สูงอายุตามกฎหมาย

3.2 จัดกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่มผู้สูงอายุ เพื่อให้รู้จักเพื่อนในวัยเดียวกันเพิ่มมากขึ้น มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในเรื่องต่างๆ เช่น การประกอบอาชีพในวัยสูงอายุ สุขภาพและการหารายได้เสริมหรือการไปเยี่ยมชมวัฒนธรรมในท้องถิ่นต่างๆ เป็นต้น

3.3 ส่งเสริมเรื่องการมีภาคีเครือข่ายเพื่อการเรียนรู้ระหว่างกลุ่มของผู้สูงอายุและส่งเสริมให้มีแกนนำผู้สูงอายุเพื่อเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ แกนนำควรเป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ มีจิตภาวะและมีภาวะผู้นำ โดยอาจจะเป็นผู้นำชุมชนหรือผู้รู้ในชุมชนที่อยู่ในวัยสูงอายุ ซึ่งเป็นผู้ที่มีภูมิรู้และประสบการณ์ได้รับความเคารพนับถือและการยอมรับจากสมาชิกในชุมชน สนับสนุนให้มีบทบาทเป็นแกนนำในการดำเนินงาน โดยในการดำเนินงานด้านต่างๆ ควรใช้หลักการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในชุมชนร่วมกันดูแลสมาชิกในชุมชนที่เป็นผู้สูงอายุ

4. แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุด้านเศรษฐกิจและรายได้ มีดังนี้

4.1 จัดให้มีการเรียนรู้เรื่องสวัสดิการและสิทธิประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ โดยมีเจ้าหน้าที่จากส่วนงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาให้ข้อมูลและสร้างความเข้าใจให้กับผู้สูงอายุเนื้อหาด้านสิทธิของผู้สูงอายุตามกฎหมาย เนื้อหาด้านสิทธิของผู้สูงอายุตามกฎหมาย เช่น ความรู้เกี่ยวกับการทำพินัยกรรม ความรู้เรื่องมรดกความรู้เกี่ยวกับพระราชบัญญัติผู้สูงอายุพ.ศ.2546 สิทธิพื้นฐานของผู้สูงอายุ กองทุนผู้สูงอายุและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุที่ผู้สูงอายุควรจะได้รับรู้

4.2 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรจัดให้มีโครงการที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพชีวิตทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุ ได้แก่ 1) โครงการจัดฝึกอบรมส่งเสริมพัฒนากลุ่มอาชีพเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับผู้สูงอายุ เป็นโครงการที่รองรับสำหรับผู้สูงอายุที่มีความต้องการฝึกอาชีพเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับตนเองและครอบครัว 2) โครงการจัดให้ความรู้เรื่องมีเบี้ยสงเคราะห์เพื่อการยังชีพผู้สูงอายุ

4.3 จัดกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุที่เน้นการบูรณาการที่เกี่ยวข้องกับด้านเศรษฐกิจและส่งเสริมการมีรายได้ควรเป็นการจัดการเรียนรู้ที่ผสมผสานการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัยแบบบูรณาการ ในลักษณะที่พัฒนาทั้งด้านความรู้ ทักษะและทัศนคติ ด้าน

เศรษฐกิจและการออม

4.4 การจัดการศึกษาและการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุในลักษณะที่เป็นหลักสูตรประกอบอาชีพระยะสั้นหรือลักษณะที่เป็นการศึกษาเรียนรู้เพื่อเสริมรายได้อย่างอิสระตามความสนใจ โดยการจัดกิจกรรมให้ผู้สูงอายุมีลักษณะเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุได้แสดงความคิดเห็นของตนพร้อมได้ลงมือปฏิบัติจริง จัดหาวัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องในการจัดกิจกรรม เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่มผู้สูงอายุ และสอดแทรกความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพในวัยสูงอายุในกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ เพื่อเป็นช่องทางการเพิ่มพูนและเสริมรายได้

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สามารถนำมาอภิปรายผลได้ดังนี้

การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ใน 4 ด้านคือ ด้านสุขภาพกาย ด้านจิตใจ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคมและด้านเศรษฐกิจและรายได้ พบว่าแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ควรส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตทั้งในด้านสุขภาพกาย ด้านจิตใจ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคมและด้านเศรษฐกิจและรายได้ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของอาชัญญา รัตนอุบล (2553) ที่ศึกษาเรื่องการศึกษาสภาพปัญหา ความต้องการและรูปแบบการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ด้านการเตรียมความพร้อมเมื่อเข้าสู่วัยผู้สูงอายุของผู้ใหญ่แรงงานพบว่า รูปแบบกิจกรรมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยควรมีการเตรียมความพร้อมเมื่อเข้าสู่วัยผู้สูงอายุ 4 ด้านได้แก่ การเตรียมความพร้อมด้านสุขภาพอนามัย การเตรียมความพร้อมด้านการปรับตัวทางสังคมและจิตใจ การเตรียมความพร้อมด้านพฤติกรรมกรออมและการเตรียมความพร้อมด้านพฤติกรรมกรเรียนรู้ด้านสุขภาพกาย ผู้สูงอายุต้องการมากที่สุดคือ มีศูนย์ให้บริการคำปรึกษาเกี่ยวกับสุขภาพผู้สูงอายุและการได้รับความรู้เรื่องการดูแล การตรวจสุขภาพและการรักษาพยาบาลที่รวดเร็วตลอดจนการได้รับความรู้เรื่องโรคสำหรับผู้สูงอายุ ทั้งนี้เนื่องจากเมื่ออยู่ในวัยสูงอายุจะประสบปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพบ่อยและเป็นปัญหาหลักของ

ผู้สูงอายุ การมีศูนย์ให้บริการคำปรึกษาเกี่ยวกับสุขภาพเป็นวิธีการที่จะทำให้ผู้สูงอายุได้รับรู้ข้อมูลที่ต้องการในการดูแลสุขภาพ ทำให้ลดปัญหาด้านสุขภาพลงได้ นอกจากนี้การได้รับความรู้เรื่องการดูแล การตรวจสุขภาพและการรักษาพยาบาลที่รวดเร็วจะช่วยลดปัญหาจากการเป็นโรคของผู้สูงอายุได้ทันเวลา รวมทั้งหากผู้สูงอายุได้รับทราบความรู้ในการป้องกันและรักษาโรคของผู้สูงอายุก็จะทำให้สามารถดูแลตนเองทั้งในด้านอาหารและการออกกำลังกายให้ดีขึ้น ทำให้ลดเวลาของการไปหาหมอหรือค่าใช้จ่ายในการรักษาสุขภาพได้และเมื่อปราศจากโรคภัยไข้เจ็บก็จะทำให้มีความสุขในการใช้ชีวิตได้มากขึ้น

แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในด้านจิตใจ พบว่า ควรส่งเสริมการเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาเช่น การเข้าวัด ทำบุญเพราะเป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้สูงอายุมีจิตใจที่สงบ การได้เข้าวัดทำบุญ ทำให้จิตใจบริสุทธิ์ ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดี สร้างความสุขใจให้กับผู้สูงอายุ นอกจากนี้ก็มีกิจกรรมการสร้างความสัมพันธ์ในกลุ่มผู้สูงอายุในวัยเดียวกัน สร้างความเบิกบานใจ จิตใจแจ่มใส ได้พูดคุยปรับทุกข์ซึ่งกันและกัน ทำให้มีรู้สึกเหงาหรือโดดเดี่ยว สุขภาพจิตดีขึ้น ไม่เป็นโรคซึมเศร้าเพราะได้มีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนและการให้ความรู้เรื่องการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ทำให้ผู้สูงอายุได้ทำงานที่หลากหลายเป็นการออกกำลังกาย เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา มีความคล่องแคล่ว สนุกสนานและเวลาหมดไปโดยเร็วและการใช้เวลาว่างในบางครั้งก็นำมาซึ่งรายได้ในการเลี้ยงชีพได้มากขึ้นซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ภาวนา พัฒนศรีและธนิกานต์ คิดการ (2559) ที่ศึกษาวิจัยเรื่อง การถอดบทเรียนตัวอย่างที่ดีของโรงเรียนและชมรมผู้สูงอายุที่มีกิจกรรมถ่ายทอดความรู้ ผลการวิจัยพบว่า โรงเรียนผู้สูงอายุควรพัฒนาผู้สูงอายุผ่านการเรียนรู้อย่างสนุกสนาน รื่นเริง นักเรียนสูงอายุที่ผ่านจากโรงเรียนเกิดทักษะด้านการดูแลตนเอง ควบคุมตนเองและการพึ่งตนเองได้ในระดับมาก

แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตด้านความสัมพันธ์ทางสังคม พบว่า ควรส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตโดยการจัดกิจกรรมการไปทัศนศึกษาในสถานที่ต่างๆ สำหรับผู้สูงอายุ ทั้งนี้เนื่องจากการไปทัศนศึกษาเป็นการได้พักผ่อนหย่อนใจ ได้พบปะพูดคุยกับเพื่อนวัยเดียวกัน ได้รับประสบการณ์แปลกใหม่ในสถานที่ต่างๆ ทำให้เกิดความเพลิดเพลินเจริญใจ ได้ทำความรู้จักกับเพื่อนวัยเดียวกันมากขึ้น ทำให้เกิดความประทับใจ สัมความทุกข์ต่างๆ ไปได้ เพราะผู้สูงอายุจำนวนมากต้องอยู่ตามลำพังตัวคนเดียวอาจ

จะเกิดความว้าเหว่ ท้อแท้หมดกำลังใจได้ง่ายเพราะบุคคลในวัยสูงอายุนั้นจะพบกับความพลัดพรากต่างๆ เช่น พลัดพรากจากสามีหรือภรรยา บุตรหลานแยกครอบครัวออกไป การจะเดินทางไปทัศนศึกษาในสถานที่ต่างๆด้วยตนเองตามลำพังจึงเป็นไปได้ด้วยความลำบาก ดังนั้นจึงส่งผลให้ผู้สูงอายุมีความต้องการทางด้านนี้มาก นอกจากนี้ผู้สูงอายุยังมีความต้องการในการรวมกลุ่มเพื่อฝึกอาชีพและสร้างรายได้ เนื่องจากในสภาพปัจจุบันผู้สูงอายุอาจต้องช่วยตนเองมากขึ้นในเรื่องรายได้ เนื่องจากสภาพความจำเป็นด้านเศรษฐกิจและลูกหลานบางคนอยู่ห่างไกล ไม่สามารถส่งเสียรายได้มาเลี้ยงดูได้ การมีอาชีพที่สามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองและสร้างรายได้ จึงเป็นความต้องการที่สูงสุดอีกข้อหนึ่งของผู้สูงอายุหรือการได้มีกิจกรรมการกุศลเพื่อช่วยเหลือสังคมก็ทำให้ผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมในการทำงาน ได้บุญ ได้กุศลและผู้สูงอายุยังรู้สึกว่าคุณเองมีความสำคัญต่อชุมชนและสังคม

แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุด้านเศรษฐกิจและรายได้ พบว่า ควรส่งเสริมกิจกรรมความรู้เกี่ยวกับการลดค่ารักษาพยาบาลของผู้สูงอายุมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากในวัยสูงอายุ ค่าใช้จ่ายจะหมดไปกับการไปพบหมอเพื่อรักษาโรคต่างๆ ของผู้สูงอายุ ปัญหาด้านสุขภาพและร่างกายของผู้สูงอายุส่วนใหญ่มักประสบได้แก่ โรคข้อและกระดูก ไช้มันอุดตันในเส้นเลือด โรคซึมเศร้า โรคหัวใจ เบาหวานและความดันโลหิตสูง เป็นต้น (จิณณ์นิชา พงษ์ดีและปิยธิดา คูหิรัญรัตน์ 2558) ทำให้ค่าใช้จ่ายเป็นภาระที่มากของผู้สูงอายุ ดังนั้นหากมีการลดค่าใช้จ่ายในด้านการรักษาพยาบาลก็จะทำให้สามารถประหยัดรายได้ในภาระด้านนี้ไปได้ จึงเป็นเรื่องที่ผู้สูงอายุมีความต้องการในด้านนี้มากที่สุด นอกจากนี้ยังมีความต้องการในเรื่องกิจกรรมความรู้เกี่ยวกับสวัสดิการ เบี้ยยังชีพสำหรับผู้สูงอายุ เพราะเป็นรายได้ที่สำคัญอีกทางหนึ่งของผู้สูงอายุ จึงมีความต้องการที่จะได้รับทราบว่ามีสวัสดิการด้านใดที่จะช่วยเหลือผู้สูงอายุให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างไม่ลำบาก การเตรียมตัวด้านเศรษฐกิจและค่าใช้จ่าย ซึ่งต้องเตรียมพร้อมสำหรับปัญหาที่จะเกิดขึ้น ซึ่งปัญหาด้านเศรษฐกิจและค่าใช้จ่ายที่ผู้สูงอายุส่วนใหญ่มักประสบได้แก่ ปัญหาเรื่องการเงินและมีหนี้สิน ไม่มีการเตรียมตัวไว้ล่วงหน้า ดังนั้นจึงมีความต้องการในด้านนี้มาก ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ชาญกุล สิ้นไชย (2557) ที่ได้วิจัยเรื่อง การสังเคราะห์ข้อมูลสถานการณ์การดำเนินงานด้านผู้สูงอายุ พ.ศ. 2557 ที่พบว่า ในปี 2554 มีผู้สูงอายุ อายุ 60 ปีขึ้นไปจำนวน 8.3 ล้านคน และในจำนวน

นี้ทำงาน 3.2 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 38.6 จากการสำรวจยังพบว่า การทำงานของผู้สูงอายุเหล่านี้ส่วนใหญ่ทำงานในฐานะแรงงานนอกระบบถึงร้อยละ 90.3 และจากการวิจัยของพิทักษ์ ทองสุขและคณะ (2558) ที่ทำการวิจัยเรื่อง การเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในเขตเทศบาลมะขามเตี้ย อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรีนั้นผลการวิจัยพบว่าผู้สูงอายุมีความต้องการการเรียนรู้เรื่องสวัสดิการและสิทธิประโยชน์ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพและวิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2559) ที่วิจัยเรื่องแผนกลยุทธ์ด้านการทำงานของผู้สูงอายุ ผลการวิจัยพบว่า กลยุทธ์ในการดำเนินการตามยุทธศาสตร์ควรประกอบด้วยกลยุทธ์กระจายงานสู่บ้านและชุมชนผู้สูงอายุ กลยุทธ์ส่งเสริมการจ้างงานให้กับผู้สูงอายุในอาชีพที่เหมาะสมกับวัย ประสิทธิภาพการทำงานและสมรรถนะทางกาย เพื่อลดอุปสรรคของผู้สูงอายุจากการเดินทางไปทำงานและเพิ่มโอกาสในการทำงานเชิงเศรษฐกิจของผู้สูงอายุโดยทำงานภายในบ้านหรือภายในชุมชน นอกจากนี้ควรสร้างแรงจูงใจให้ทุกภาคส่วนมีการจ้างงานผู้สูงอายุ

ข้อเสนอแนะจากการศึกษา ควรส่งเสริมเครือข่ายการเรียนรู้ของผู้สูงอายุขึ้นในสังคมเพื่อให้กลุ่มบุคคลที่มีความสนใจใกล้เคียงกันได้รู้จักและหนุนใจซึ่งกันและกันในการเรียนรู้ด้วย นอกจากนี้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการสนับสนุนกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามความต้องการของผู้สูงอายุ โดยการจัดกิจกรรมต่างๆ ในแต่ละด้านอย่างสม่ำเสมอ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมการตรวจสุขภาพและการรักษาพยาบาล กิจกรรมการสร้างความสัมพันธ์ในกลุ่มกิจกรรมการไปทัศนศึกษาในสถานที่ต่างๆ และกิจกรรมการให้ความรู้เกี่ยวกับการลดค่ารักษาสุขภาพของผู้สูงอายุหรือกิจกรรมอื่นๆ ที่ตรงตามความต้องการของผู้สูงอายุ

เอกสารอ้างอิง

จิณณ์นิชา พงษ์ดีและปิยธิดา คูหิรัญรัตน์. ปัญหาและความต้องการด้านสุขภาพของผู้สูงอายุในเขตพื้นที่รับผิดชอบของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านเหมืองแบ่ง ตำบลหนองหญ้าปล้อง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย. วารสารการพัฒนาสุขภาพชุมชน มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 3, 4 (ตุลาคม – ธันวาคม 2558): 561-576.

นภาพร ชโยวรรณ. รายงานการสำรวจสถานะผู้สูงอายุ
ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการ
การวิจัยแห่งชาติ, 2539.

พิทักษ์ ทองสุขและคณะ. การเรียนรู้ตลอดชีวิตของ
ผู้สูงอายุในเขตเทศบาลตำบลมะขามเตี้ย
อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี. ตาก: วิทยาลัย
นอร์ทเทิร์นตาก, 2558.

มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุ. แผนกลยุทธ์ด้านการ
ทำงานของผู้สูงอายุ. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2559.

รายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2550. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2550.

ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ภาวนา พัฒนศรี และธนิกันต์ คีตการ.
การถอดบทเรียนตัวอย่างที่ดีของโรงเรียนและ
ชุมชนผู้สูงอายุ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันวิจัย
และพัฒนาผู้สูงอายุ, 2559.

ชากุล สิ้นไชย. การสังเคราะห์ข้อมูลการดำเนินงาน
ด้านผู้สูงอายุ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันวิจัยและ
พัฒนาผู้สูงอายุ, 2557.

สถิติผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ:
สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2558.

สุมาลี สังข์ศรี. บทบาทของสตรีไทยในชนบทในการส่งเสริม
การศึกษาตลอดชีวิต. นนทบุรี: มหาวิทยาลัย
สุโขทัยธรรมาธิราช, 2544.

อาชัญญา รัตนกุล. การศึกษาสภาพปัญหา ความต้องการ
และรูปแบบการจัดกิจกรรมการศึกษา
นอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อ
ส่งเสริมการเรียนรู้ด้านการเตรียมความพร้อม
เมื่อเข้าสู่วัยผู้สูงอายุของผู้ใหญ่วัยแรงงาน.
กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2553.